

Krzysztof Woźniak

Profesor Józef Śmiałowski (1926–2003)

Przegląd Nauk Historycznych 2/2, 292-298

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

dydaktyczną i organizacyjną, starając się najlepiej, jak umiała, służyć społeczeństwu zarówno w trudnych latach okupacji, jak i w okresie późniejszym. Podsumowując swoje życie, pozostawiła przekonanie, „że wśród młodych historyków znajdą się silni, którzy wydzwigną i podniosą swoją pracą tę zamierającą gałąź nauki o chłopskich dziejach i ruchu ludowym do rangi właściwej, oczyszczają z balastu skrzywień i wypaczeń”³.

MARIA KOSTRZEWSKA
Uniwersytet Łódzki

Profesor Józef Śmiałowski (1926–2003)

W dniu 8 czerwca 2003 r. zmarł emerytowany Profesor Józef Śmiałowski, były długoletni kierownik Katedry Historii Społeczno-Gospodarczej Uniwersytetu Łódzkiego.

Profesor urodził się 23 grudnia 1926 r. w Krobanówku w woj. sieradzkim. Swój emocjonalny związek z „małą ojczyzną” wielokrotnie podkreślał, a późniejsze zainteresowania zawodowe potwierdziły Jego intuicję i wyczucie problematyki wiejskiej. W latach okupacji hitlerowskiej pracował w gospodarstwie rolnym, najpierw pomagając matce pod nieobecność przebywającego w niewoli ojca, a od 1943 r. we wsi Kęszyce koło Zduńskiej Woli, chroniąc się w ten sposób przed wywiezieniem na roboty przymusowe w Niemczech. Po wyzwoleniu, podobnie jak wielu rówieśników, swoje sympatie polityczne związał trwale z lewicą. Od września 1945 do maja 1946 r. pracował w Komitecie Miejskim PPR w Zduńskiej Woli. Wiosną 1947 r. rozpoczął studia na Wydziale Mechanicznym Politechniki Łódzkiej, lecz rok później zrezygnował z nich i rozpoczął pracę jako referent w Komendzie Wojewódzkiej Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” w Łodzi. Na przełomie 1949–1950 r. był słuchaczem Studium Wstępnego Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Łodzi. W latach 1950–1953 odbył w niej studia I stopnia, uzyskując dyplom nauczyciela historii. W toku nauki zwrócił na siebie uwagę pracowitością i zainteresowaniami naukowymi. Jako wyróżniający się student,

³ H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej tąki. Wspomnienia*. Łódź 1994, s. 308.

skierowany został przez PWSP na studia magisterskie w Uniwersytecie Łódzkim. Studia odbył na Wydziale Filozoficzno-Historycznym, kończąc je w styczniu 1955 r. pracą magisterską pt. *Rozwój miasta przemysłowego Zduńskiej Woli*, napisaną pod kierunkiem prof. Gryzeldy Missalowej. Otrzymany po studiach nakaz pracy, skierował Go do Szczecina, gdzie przez trzy miesiące pracował jako nauczyciel historii. Po uzyskaniu odroczenia nakazu pracy w październiku 1955 r. został zatrudniony jako asystent w Katedrze Historii Społeczno-Gospodarczej, kierowanej przez prof. Natalię Gąsiorowską-Grabowską. Od tego czasu do 30 września 1997 r. był nieprzerwanie związany z Instytutem Historii UŁ, przechodząc wszystkie etapy drogi naukowej. Tytuł profesora nadzwyczajnego nadano Mu w 1978 r., zaś tytuł profesora zwyczajnego w 1990 r.

Głównym obszarem zainteresowań Profesora była problematyka społeczno-gospodarcza ziem polskich okresu zaborów, a szczególnie kwestie związane z początkowym okresem rozwoju i stabilizowania się stosunków kapitalistycznych w Królestwie Polskim. Obszarem głębokich i szczegółowych dociekań Profesora stały się związki między ekonomiką miasta i wsi oraz problemy początkowych form przemysłu. Wiele uwagi poświęcił takim zagadnieniom, jak: produkcja towarowa i stosunki rynkowe gospodarstw wiejskich, zajęcia pozarolnicze chłopów, nakład i manufaktura, chałupnictwo, struktury społeczne i gospodarcze małych miast rolniczych.

Zaletą badań prowadzonych przez prof. J. Śmiałowskiego była zawsze wszechstronna kwerenda, obejmująca w niespotykanym dotąd zakresie kategorie źródeł pomijane zazwyczaj przez badaczy dziejów społeczno-gospodarczych (tabele prestacyjne, księgi ludności, akty notarialne, księgi hipoteczne). Omawiając zagadnienia regionalne, sytuował je zawsze na szerokim tle ogólnopolskim, co sprawiało, że sformułowane przez Niego wnioski miały duże znaczenie dla poznania i zrozumienia podobnych procesów zachodzących w skali całego kraju. Ogromną wagę przywiązywał zawsze Profesor do badań archiwalnych. Był wyśmienitym znawcą najważniejszych zespołów archiwalnych, gromadzących źródła odnoszące się do epoki porobiorowej. Owocowało to nie tylko w treści pisanych przez Niego rozpraw, ale pozwoliło na realizowanie pod Jego kierunkiem wielu prac magisterskich opartych na źródłach pisanych.

Obroniony przez Profesora w 1963 r. doktorat nosił tytuł: *Stosunki społeczno-gospodarcze w gospodarstwie wiejskim powiatu kaliskiego przed powstaniem styczniowym*. Monografia ta przyniosła analizę kształtowania się stosunków kapitalistycznych w rolnictwie Królestwa Polskiego jeszcze przed uwłaszczeniem, ukazując problem

na przykładzie powiatu przodującego w Królestwie Polskim pod względem modernizacji. W 1973 r. prof. J. Śmiałowski habilitował się na podstawie rozprawy pt. *Zarobkowanie pozarolnicze ludności rolniczej w Królestwie Polskim w latach przeduwłaszczeniowych (1815–1864)*. Monografia była pierwszym w polskiej literaturze historycznej tak gruntownie udokumentowanym opracowaniem tytułowego zagadnienia. Autor otrzymał za nią nagrodę III stopnia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Do problematyki przemian w rolnictwie kaliskim wracał Profesor wielokrotnie. W opublikowanym w 1966 r. artykule *Uwłaszczenie mieszczan rolników w guberni kaliskiej* po raz pierwszy w polskiej historiografii zaprezentował problem uwłaszczenia tej tak charakterystycznej dla stosunków społecznych w Królestwie Polskim grupy ludności. Kilka lat później, w artykule dyskusyjnym *Uwagi w sprawie kapitalizmu w rolnictwie w Królestwie Polskim 1815–1864* (1971) zawarł wnikliwą analizę procesu przechodzenia od systemu feudalnego do kapitalistycznego. Oryginalnością ujęcia charakteryzuje się artykuł *Dobra miasta Kalisza w pierwszej połowie XIX w.* (1978), w którym ukazał rolę miasta jako instytucjonalnego właściciela dóbr ziemskich i jego stosunek do poddanych chłopów. Z kolei w opublikowanym w 1986 r. artykule *Migracje ludności wiejskiej powiatu kaliskiego w okresie przeduwłaszczeniowym (1832–1864)*, wykorzystując przy użyciu nowej, oryginalnej metody księgi ludności, dowiódł, że wbrew potocznej opinii i dotychczasowym ustaleniom, migracje ludności wiejskiej występowały z dużą intensywnością, choć ich zasięg terytorialny był niewielki. Na kanwie zainteresowań Opatówkiem i realizowanymi tam inicjatywami Józefa Radoszewskiego i Józefa Zajączka powstał artykuł *Generała Józefa Zajączka urządzenie włości dóbr opatówceckich* (1999). Profesor nosił się także z zamiarem opublikowania korespondencji gen. J. Zajączka. Nie zdążył już napisać rozprawy o gen. Zajączku jako gospodarzu dóbr opatówceckich. Zgromadzone przez siebie obszerne materiały i naszkicowane fragmenty tekstu przekazał kilkanaście dni przed śmiercią piszącemu te słowa z prośbą o dokończenie pracy.

W scharakteryzowanym, podstawowym nurcie zainteresowań i badań Profesora mieszczą się także liczne prace dotyczące relacji wieś – miasto oraz poświęcone kształtowaniu się miast i ich społeczności. Na szczególną uwagę zasługują tu artykuły: *Położenie tkaczy sukienników w okręgu łódzkim w świetle umów o nakład z lat 1826–1830* (1956) oraz *Akta notarialne z terenu Królestwa Polskiego i ich wartość naukowa* (1959). Oba dotyczyły problematyki nie badanej i wprowadziły do obiegu naukowego nową kategorię źródeł.

Ponadto, sformułowana w pierwszym z nich teza dotycząca nakładu jako formy produkcji niezwykle doniosłej dla rozwoju kapitalizmu w Królestwie Polskim weszła do trwałego dorobku polskiej nauki historycznej.

Zagadnienie powiązań kapitału ziemiańskiego i handlowo-przemysłowego na przykładzie jednej z najbardziej interesujących inicjatyw przemysłowych w Królestwie Polskim początków XIX w., fabryki sukienniczej w Przedborzu, podjął Profesor w artykule *Przeptyły kapitału ziemiańskiego i handlowo-przemysłowego w Królestwie Polskim w I połowie XIX w. na przykładzie fabryki sukienniczej w Przedborzu* (1993). Pełny obraz funkcjonowania innej wielkiej fabryki tego typu przedstawiony został w rozprawie *Fabryka sukienicza Fiedlerów w Opatówku* (1994). Ustalenia poczynione w efekcie badań nad oboma przedsiębiorstwami pozwoliły na określenie modelu wczesnokapitalistycznego przedsiębiorcy, przedstawionego w studium *Postulatywny model przedsiębiorcy przemysłowego i jego rzeczywiste wcielenia* (1993). Szczególne miejsce w dorobku prof. Śmiałowskiego zajmuje obszerny tom zatytułowany *Szkice z dziejów Sieradzkiego* (1977), którego był inicjatorem, redaktorem i współautorem. Zamieszczone tam studium *Przemiany gospodarcze w rolnictwie, rozwój miast i przemysłu w latach zaborów* stanowi wartościową syntezę zagadnienia. Wspomniany tom uhonorowany został w 1978 r. nagrodą zespołową I stopnia Rektora Uniwersytetu Łódzkiego. Doskonałą znajomość źródeł, erudycję i trafne zastosowanie metod statystycznej i porównawczej zaprezentował Profesor w rozdziale *Lata zaborów*, zamieszczonym w pracy zbiorowej *Kutno. Dzieje miasta* (1984). Rozprawa wyróżnia się wszechstronnym przedstawieniem zagadnień miejskich w analizowanym okresie. Bogate doświadczenie zdobyte przy redagowaniu tomu sieradzkiego, a także znakomicie pogłębiona w trakcie wieloletnich studiów wiedza z zakresu historii miast zaowocowały wydaniem pod redakcją Profesora monografii *Łask. Dzieje miasta* (1998). Poza partiami tekstu, które wyszły spod Jego pióra, na szczególną uwagę zasługuje nadzwyczaj staranny kształt edytorski dzieła, będący efektem ogromnej dbałości o szczegóły i dokładności Redaktora.

Trudno dziś wyobrazić sobie rozważania o historii Łodzi bez uwzględnienia studium prof. Józefa Śmiałowskiego *Cechy rozwoju Łodzi* (1979). Jest to głęboko przemyślany esej i analiza, wsparta wynikami dotychczasowych badań, ale i nowymi interpretacjami źródeł drukowanych, prasy i publicystyki. Kontynuacją tej problematyki jest rozprawa *Uwarunkowania i następstwa przemysłowego rozwoju Łodzi* (1993), stanowiąca rozszerzoną wersję referatu wygłoszonego

na obradach plenarnych XIV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Łodzi w 1989 r.

Już po przejściu na emeryturę opublikował prof. J. Śmiałowski dwie bardzo ważne książki, będące zwieńczeniem wieloletnich badań i poszukiwań archiwalnych. Wydana w 2000 r. monografia *Wojciech Lange (1783–1830). Dzieje jednego awansu* wykracza daleko poza tradycyjnie rozumianą biografię i stanowi znakomicie udokumentowany zapis dokonań jednego z niepospolitych pionierów kapitalizmu w Królestwie Polskim. Nie mniej frapującą w odbiorze jest biografia *Ksiądz kanonik Michał Sołtyk (1742–1815) i jego testament. Zbiory sztuki, archeologiczne, numizmaty, minerały i osobliwości* (2000), do napisania której inspirację dało odnalezienie przez Profesora blisko pół wieku wcześniej oryginalnego testamentu M. Sołtyka.

Mieszczące się w prezentowanym nurcie publikacje prof. Józefa Śmiałowskiego znacznie poszerzają wiedzę o warunkach bytu społeczeństwa Królestwa Polskiego w okresie zaborów. Posiadając walor oryginalności, częstokroć nowatorstwa, stanowią ważki i znaczący wkład w poznanie uwarunkowań przejścia od feudalizmu do kapitalizmu na ziemiach polskich.

Drugim nurtem zainteresowań badawczych prof. J. Śmiałowskiego była problematyka polskich ruchów narodowowyzwoleńczych, którym poświęcił wiele uwagi szczególnie w początkach swej drogi naukowej. Wymienić tu trzeba dwie publikacje ogłoszone wspólnie z Aliną Barszczewską: *Z dziejów partyzantki Józefa Zaliwskiego w roku 1833 w Królestwie Polskim* (1961) oraz *Śladami partyzantki Józefa Zaliwskiego na terenie Kaliskiego* (1961). Dwa lata później opublikował Profesor interesujące studium *Udział chłopów okręgu łódzkiego w powstaniu styczniowym*. Wydarzeń poprzedzających wybuch powstania styczniowego dotyczył obszerny artykuł *Spółczesność Kaliskiego wobec demonstracji patriotycznych lat 1861–1862* (1975).

W połowie lat osiemdziesiątych XX w. prof. Józef Śmiałowski opublikował dwa studia poświęcone ruchowi oporu na terenie Karznic i Zduńskiej Woli w latach II wojny światowej. Dotyczyły one mało jeszcze znanej konspiracji w Kraju Warty i wykorzystywały wnikliwie weryfikowane źródła autobiograficzne. Obie publikacje wyraźnie sygnalizowały poważne rozszerzenie pola badań prowadzonych przez Profesora i w pełni zasługują na wyodrębnienie ich w trzeci nurt zainteresowań. Liczne artykuły publikowane w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. odnoszące się do różnych problemów z przeszłości Zduńskiej Woli stanowić miały przy-

gotowanie do kontynuacji wydanej w 1974 r. książki *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 r.* Zamysłu tego nie udało się jednak Profesorowi zrealizować.

Znaczącą zarówno pod względem wartości merytorycznych, jak i liczbowym częścią dorobku prof. J. Śmiałowskiego, czwartym nurtem, są publikacje popularnonaukowe, upowszechniające wyniki badań. Miał Profesor szczególny dar jasnego i prostego przedstawiania zagadnień nierzadko trudnych i skomplikowanych. Prezentował niemal wyłącznie materiały oryginalne, wydobyte przez siebie z różnych źródeł w toku pracochłonnych kwerend. Artykuły, przyczynki, także recenzje zamieszczane na łamach periodyków społeczno-kulturalnych i w prasie regionalnej zawierały w sobie istotne walory edukacyjne, stanowiły dobrą prezentację osiągnięć badawczych, przyczyniały się do budowy świadomości historycznej w szerokich kręgach odbiorców. W publikacjach tych znajdowały też odbicie niezwykle silne związki Profesora z regionem.

W dorobku naukowym prof. J. Śmiałowskiego znajduje się około 250 publikacji, w tym 8 książek, około 120 rozpraw i artykułów oraz ponad 100 recenzji, not biograficznych, komunikatów, sprawozdań i artykułów popularnonaukowych. Swoimi osiągnięciami i autorytetem naukowym wyrobił sobie prof. Józef Śmiałowski znaczące miejsce wśród historyków społeczno-gospodarczych okresu zaborów. Badania, które prowadził, zyskały uznanie specjalistów. Wyniki weszły do obiegu naukowego, prezentowane były na konferencjach i specjalistycznych kolokwiach, również za granicą. Prace Profesora były wielokrotnie cytowane przez innych autorów. Monografie książkowe zarówno Jego autorstwa, jak i te, w których uczestniczył jako autor lub redaktor, spotykały się z dobrym przyjęciem w recenzjach.

Przez kilkadziesiąt lat prowadził prof. J. Śmiałowski seminarium magisterskie, na którym dyplom magistra historii uzyskało blisko 120 osób. Wypromował też Profesor 8 doktorów. Z kręgu uczestników prowadzonego przez Niego seminarium doktorskiego 7 osób zrobiło habilitacje, a 6 spośród nich jest obecnie profesorami nadzwyczajnymi.

Profesor Józef Śmiałowski czynnie uczestniczył w życiu naukowym. Wyniki swoich badań prezentował podczas trzech Powszechnych Zjazdów Historyków Polskich (IX, XI, XIV). We wrześniu 1989 r. w Łodzi, na XIV PZHP, którego był współorganizatorem, wygłosił jeden z czterech referatów w obradach plenarnych. Od 1966 r. swoją obecność zaznaczył w posiedzeniach Komisji Badań nad Dziejami Przemysłu przy Komitecie Nauk Historycznych PAN

w Warszawie. Od 1974 r. bardzo czynny był w pracach Zespołu Naukowo-Badawczego Struktur i Przemian Wsi Polskiej XIX i XX w., kierowanego przez prof. Helenę Brodowską-Kubicz, a później przez prof. Zbigniewa Stankiewicza.

Z dużym zaangażowaniem i energią pełnił prof. J. Śmiałowski liczne funkcje w ramach UŁ. Od 1989 r. kierował Zakładem (od 1990 r. Katedra) Historii Społeczno-Gospodarczej. W latach 1969–1976 był prodziekanem do spraw studenckich Wydziału Filozoficzno-Historycznego, a w latach 1985–1989 wicedyrektorem Instytutu Historii do spraw dydaktycznych.

Od 1953 r. silne związki łączyły prof. J. Śmiałowskiego z Polskim Towarzystwem Historycznym. W latach 1964–1993 był członkiem Zarządu Oddziału Łódzkiego PTH, pełniąc w latach 1985–1990 funkcję prezesa, a w okresie 1990–1993 wiceprezesa. Równocześnie w latach 1985–1992 był wiceprezesem Zarządu Głównego PTH. Przez wiele lat (1966–1994) pozostawał członkiem Komitetu Redakcyjnego „Rocznika Łódzkiego”, pełniąc w okresie 1967–1974 funkcję sekretarza redakcji. Profesor był także członkiem Łódzkiego Towarzystwa Naukowego (od 1973 r.) oraz Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (od 1993 r.). Bliskie kontakty łączyły go z Redakcją „Rocznika Kaliskiego”, na którego łamach, począwszy od tomu pierwszego, często publikował, a od 1986 r. był członkiem Komitetu Redakcyjnego. Od 1950 r. trwały bliskie związki prof. J. Śmiałowskiego z Towarzystwem Wiedzy Powszechnej. Wieloletni prelegent, później kierownik sekcji historycznej, w latach 1985–1990 pełnił funkcję wiceprezesa Zarządu Wojewódzkiego TWP. Od 1980 r. zasiadał w Radzie Naukowej Centralnego Muzeum Włókiennictwa w Łodzi, a w latach 1992–1996 w Radzie Naukowej Muzeum Przemysłu w Opatówku.

W uznaniu zasług w pracy naukowej, dydaktycznej i społecznej prof. zw. dr hab. Józef Śmiałowski był uhonorowany szeregiem odznaczeń (m. in. Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski) i nagród przyznanych Mu przez władze państwowe, ministerialne, regionalne i rektorskie.

W pamięci uczniów, kolegów i znajomych pozostanie Profesor Józef Śmiałowski jako człowiek głębokiej wiedzy, wymagający mentor, niezwykle sumienny i dociekliwy badacz, bezkompromisowy w stawianiu pytań i niestrudzony w poszukiwaniu odpowiedzi na nie. Pozostały po Nim znaczący dorobek naukowy będzie nam Go przypominał.